

ALEKSZANDR SZTIKALIN

Hogyan fogadta Władysław Gomułka Hruscsov leváltását?

Az 1964. októberi keltezésű dokumentum (amely e bevezető után olvasható) a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának iratanyagából való, az Oroszországi Legújabbkori Történelmi Állami Archívumban (RGANI) őrzik.¹ Az SZKP vezetőinek, élükön Leonyid Brezsnyev új első titkárral, miután az októberi plénumon megszabadultak Hruscsovtól,² meg kellett birkózniuk még egy feladattal: a már meghozott döntést el kellett fogadtatniuk a szocialista országok vezetőivel, pontosabban meg kellett magyarázniuk, milyen okok vezettek e fordulathoz. A külföldi kommunista vezetők közül mindenekelőtt Władysław Gomułkával (1905–1982), a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) első titkárával kellett találkozniuk. Nemcsak azért, mert az általa irányított 30 milliós országgal a Szovjetunió (Oroszországnak) igen ellentmondásosak voltak a kapcsolatai, hanem mert maga Gomułka is igen problematikus politikai személyiség volt számukra.

Gomułka, noha a Kommunista Internacionáléban megkapta a megfelelő kiképzést, az 1940-es évek végén jócskán felbőszítette a Kreml urait. Magatartása egyre kevésbé felelt meg a kialakult kánonnak, amit egy „testvérország” vezetőjétől elvártak. Így például, a moszkvai nyomással nem törődve, makacsul védelmezte saját, „a szocializmus lengyel útjáról” szóló koncepcióját közvetlenül azután is, hogy 1948 nyarán Sztálin és Tito között nyílt konfliktus támadt, ami egyben a „népi de-

¹ *Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964. Tom 1. Csernovije protokolnije zapiszi zaszedanyij. Sztjenogrammi.* Glav. red.: A. A. FURSZENKO. Moszkva, 2004. 872–873. Protokol 166/a. Punkt I/b.

² Az SZKP KB 1964. október 14-i teljes ülésén Ny. Sz. Hruscsovt felmentették a párt első titkári tisztségéből, másnap pedig leváltották a Szovjetunió miniszterelnökének posztjáról. Az első titkár L. I. Brezsnyev, a miniszterelnök A. N. Koszigin lett. Mindezt 16-án közzétették a sajtóban.

mokráciák” összes vezetője számára is kemény figyelmeztetés volt. Vele szemben Bolesław Bierutot (1892–1956) favorizálták, aki nála jóval készségesebben megbékélt a moszkvai vazallus – lengyel politikusnak cseppet sem hízelgő – szerepével. Gomulkát „jobboldali nacionalista elhajlással” vádolták meg, és egy időre kirekesztették a politikai vezetésből. Kizárták a pártból is, és három évre letartóztatták (1954 decembereig). Később, 1956 őszén azonban, amikor az egész rendszer mély válságba került, a lengyel társadalom Gomulkát követelte. Visszaállították a párttagságát, s ezután alig két hónappal, nagy társadalmi nyomásra, megtették a LEMP KB első titkárának. Gomulka nyomban kijelentette, hogy a szovjet–lengyel viszonyoknak az egyenjogúságra kell épülnie, és követelte, hogy távolítsák el az irányításból a külföldi tanácsadókat és szakembereket. Ezzel jelentős mértékben sikerült leszerelnie az elégedetlenséget, és semlegesítenie a kommunista- és szovjetellenes erőket, amelyek Lengyelországban már-már robbanással fenyegettek. „A lengyel kommunizmus, létrejötté óta, első ízben szabadult meg attól a vádtól, hogy az oroszok bábja, amivel örökre ellentétbe került a lengyel nemzeti törekvésekkel... A lengyel kommunizmus hosszú, viszontagságos és tragikus története során első ízben vállalta, hogy a nemzeti függetlenségi és szabadságtörekvések kifejezője lesz” – írta azokban a napokban a *Scotsman* folyóiratban megjelent cikkében Isaac Deutscher, a lengyel születésű híres baloldali brit politológus.³

Hruscsov és csapata azt tapasztalta, hogy Moszkvából nézve Gomulkának, a „jobboldali nacionalista elhajlónak” sikerült megszilárdítania a pozícióit; egyben felismerte (de legalábbis érezte), hogy a lengyelországi elitből egyedül Gomulka és ugyancsak „nacionalista elhajló” hívei képesek arra, hogy a szocializmus eszméjét a lengyel nemzeti öntudat szempontjából többé-kevésbé vonzóan tálalják. A varsói Belvedere-palotában szintén készek voltak a kompromisszumra. Gomulka az 1945. évi jaltai és potsdami döntések tudatában elfogadta az 1955. évi Varsói Szerződést, amely új katonai blokk alakítását eredményezte. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy az adott geopolitikai térségben pillanatnyilag ez garantálhatja annak a nemzetközi viszonyrendszernek a változatlanságát, amely a lengyel nemzet maximális jólétét biztosíthatja. „Lengyelország feltétlenül híven teljesíti szövetségesi kötelezettségeit” – erősítette meg 1956. november elején (amikor egyébként nyilvánosan egyet nem értését fejezte ki a magyarországi katonai beavatkozás szovjet terveivel), valamint a két héttel későbbi moszkvai tárgyaláson is.

³ RGANI F. 5. Op. 30. Gy. 229. L. 95.

Az 1956. októberi lengyelországi vívmányok egyébként nem nyertek intézményi megerősítést, és a következő években visszarendeződés történt a szocializmus bár nem túl zsarnoki, de kevésbé hatékony adminisztratív-bürokratikus modelljéhez. 1958 nyarán Gomułka hamar megbékélt Nagy Imre kivégzésének tényével, noha egy évvel korábban még hevesen ellenezte a Nagy és társai ellen indított pert. Az történt, hogy a külpolitika és a belpolitika kölcsönösen hatott egymásra: Gomułka csapást mért saját pártjának „liberalisaira” és a párton kívüli értelmiségiekre, akik úgy fogták föl az SZKP XX. kongresszusának eszméit, mint a fennálló rendszer mélyreható megformálására szólító felhívást. Az 1960-as évek közepére a „népi” Lengyelország egyre inkább besorolt a „szocialista közösségbe”, elfogadva annak normáit, melyek szerint a „liberalizmus” látható maradványait le kell küzdeni, és fel kell számolni a kulturális politikában a nyitottságot, mert ezek reálisan veszélyeztetik a pártokrácia pozícióit. Elég itt arra emlékeztetni, hogy 1968-ban az országot kénytelen volt elhagyni sok zsidó származású értelmiségi. 1970 végén pedig a felkelt gdański munkásokra leadott sortűz Gomułka rendszerének dicstelen végét jelezte.

Két évvel korábban a lengyel vezető szerepet játszott a „prágai tavasz” körüli eseményekben, s csatlakozott azokhoz, akik az 1968. augusztus 21-i katonai intervencióra buzdítottak. Jól megvilágítják álláspontját a szocialista országok vezetőinek tanácskozásain készült feljegyzések, amelyek ma már tanulmányozhatók,⁴ valamint más források, köztük memoárok is. Így például A. M. Majorov hadseregtábornok, aki 1968 augusztusában az egyik legfontosabb funkciót töltötte be a Csehszlovákia elleni katonai akció végrehajtásában, a következőket írja. A bevonulás előtti napokban a LEMP vezetője, aki szeretett első kézből informálódni, magához kérte őt. Majorov nem sokkal korábban részt vett Csehszlovákiában a Varsói Szövetség csapatainak hadgyakorlatán, s Gomułka nagy figyelemmel hallgatta mindazt, amit az ország belső helyzetéről elmondott neki.⁵ Majorov leírása szerint Gomułka minden hájjal megkent, nagyon ügyes és cinikus politikus volt, akinél a fennhéjázás és a tömegek lebecsülése intuícióval és azzal a képességgel keveredett, hogy reálisan értékelte a helyzetet, és saját biztonságára nézve megfelelő következtetéseket vont le belőle. Gomułka a nála alacsonyabb rangú szovjet emisszáriussal beszélve nem leplezte zsigeri ruszofóbiáját. Megengedte

⁴ M. V. LATIS: „Prazszkaja veszna” 1968 g. i reakcija Kremlja. Moszkva, 1998.

⁵ A. M. MAJOROV: *Vtorzsenyije. Csehoszlovákija 1968*. Szvignyetyelsztva komandarma, Moszkva, 1998.

magának például, hogy megcsipkedje az orosz tábornokot, mondván: ősei, a kozákok, annak idején „nem kevés lengyel vért ontottak”. Érdekes az is, ahogy Majorov röviden, de kifejezően leírja a hatvanas évek Varsójának az „udvari életét”. A Gomulka vidéki rezidenciájára meghívott külföldi vendégeket fantasztikus Chopin-egyveleggel és könnyűvérű hölgyekkel fogadták, s a „pan szekretar” a tábornoktól sem tagadta meg ezt a kellemes társaságot, mondván, hogy „ezek a kis varrólányok” nem tanúsítanak komoly ellenállást a Varsói Szerződés egyesített erőivel szemben.

Visszatérve az 1964. októberi eseményekre, a szovjet vezetők természetesen fontosnak tartották, mit szól majd Gomulka és a többi kelet-európai vezető Hruscsov leváltásához, s különösen azok, akik bizonyos önállóságra törekedtek külpolitikájukban: Josip Broz Tito, Gheorghiu-Dej. És érdekelté őket Kádár János álláspontja is, aki az ötvenes évek végétől különösen szoros, bizalmas kapcsolatban állt Hruscsovval.

Hruscsov leváltásának híre Varsóban érte Kádárt, aki ott Gomulkával tárgyalt. Amint október 19-én hazatért, azon nyomban, a Nyugati pályaudvaron beszédet mondott. Kijelentette: meglepte a Moszkvából jött hír, mert nagyra értékelte Hruscsov érdemeit – hozzátéve, hogy az MSZMP vezetése kész együtt dolgozni mindazokkal, akiket a szovjet nép vezetőnek választ. A nyugati sajtó másnap úgy kommentálta, hogy nyilvánosan kifejezte egyet nem értését a moszkvai palotaforradalommal. Az SZKP KB-nak gyorsan Budapestre kellett küldenie a tapasztalt M. A. Szuszlovot. A magyar vezető e befolyásos szovjet kiküldött előtt nem titkolta, hogy aggasztják a történetek, fél egy esetleges irányváltástól, és szeretné, ha kíméletesek lennének Hruscsovval.⁶ L. I. Brezsnyev és N. V. Podgornij 1965 februárjában Budapestre látogatott annak érdekében, hogy Kádárral szorosabbra fűzzék a kapcsolatokat. Ő azonban olyan ember volt, aki mivel Hruscsovnak köszönhette felemelkedé-

⁶ Szuszlov a KB Elnökségének október 22-i ülésén beszámolt küldetéséről. V. N. Malinyinak, a KB általános osztálya vezetőjének erről készített töredékes feljegyzései is teljes mértékben tükrözik Kádár aggodalmait és kívánságait: „...szigorúan (bírálták Hruscsovot), nem szóltak az érdemeiről. Váratlanul. (Azt kérdezték) nem változtatjuk-e meg a politikánkat a (sztálini) személyi kultusz kérdésében. Kérték: megkezdődik Hruscsov ártértékelése; ezt ne úgy végezzék, hogy közlik a sajtóban: volt sztálini és volt hruscsovi személyi kultusz.” (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. Tom 1. 872.) Arról, hogyan fogadta Kádár Hruscsov leváltását, G. A. Gyemiszov szovjet nagykövet jelentéseiben is olvashatunk. (BARÁTH Magdolna: Kádár, Hruscsov, Brezsnyev. Szovjet külügyi dokumentumok a magyar pártvezetés reakciójáról Ny. Sz. Hruscsov leváltására. *Történelmi Szemle*, 2003/3–4. – Az MSZMP KB Politikai Bizottsága az SZKP KB-nak küldött levelében azt írta: az SZKP-nek joga van a szövetségeseivel folytatott konzultáció nélkül dönteni káderkérdésekben, de a magyar társadalom Hruscsovnak főleg a pozitív oldalait ismeri. (FÖLDES György: Kádár és Hruscsov. Barátság felsőfokon. *Rubicon*, 2000/7–8.)

sét, a mégoly sikeres februári találkozó⁷ után is több figyelmes gesztust tett az SZKP eltávolított vezetője iránt. Ez teljesen szokatlan volt a kommunisták nemzetközi kapcsolataiban, és igencsak bőszítette Brezsnyevet és környezetét.⁸

Abban, ahogyan Lengyelország és Magyarország vezetői Hruscsov leváltását fogadták, a két kommunista rendszer fejlődésének sajátosságai tükröződtek. A magyar kommunista elit az 1956-os „nemzeti tragédiából” olyan tanulságokat vont le, amelyek a következő 30 évre meghatározták kül- és belpolitikájuk egészében kompromisszumos jellegét. Wiktor Woroszylski lengyel költő és újságíró, a magyar forradalom eseményeinek szemtanúja 20 évvel később írt híres könyvének, a *Magyarországi naplónak* az utószavában joggal jegyezte meg: „Évek múltán Magyarországon enyhült a terror, és megmutatkozott egy történelmi paradoxon is: miközben az 1956 októberében istenített Gomułka, »a nemzet vezére« fokozatosan olyan útra vitte az országot, hogy politikailag és gazdaságilag mind nagyobb mértékben függésbe került a Szovjetuniótól, nőtt az elnyomás, a nyomor és a hazugság, a (joggal) gyűlölt Kádár mintha kiutat keresett volna az egérfogóból, elég sikeresen bocsátkozott gazdasági kísérletekbe, mérsékelten liberalizálta rendszerét, s megpróbált megegyezésre jutni a néppel és értelmiségével.”⁹ E két rendkívüli kommunista vezető mindegyikére rá volt nyomva a „Made in Stalinism” bélyege (Isaac Deutscher kifejezése), s mindketten hajlandóak voltak lemondani a reformokról, ha azok az általuk értelmezett szocializmust veszélyeztethették. A lengyel publicista egyébként nagyon jól jellemezte a két rendszer fejlődési tendenciáit. Lengyelországban a nemzeti orientációjú reformista erők viszonylagos sikere 1956 októberében nem kapcsolódott össze a rendszer valódi megreformálásával, s ez a mozgalom megtorpanásához vezetett. Magyarországon az 1960-as évek elejétől közvetlenül folyt a rendszer liberalizálása, s ez a folyamat nem torpant meg akkor sem, amikor a Szovjetunióban beköszöntött a Brezsnyev-korszak. Az 1960-as évek második felében lényegében kialakult a szocializmus speciálisan magyar liberális pragmatikus modellje, amely csaknem két évtizeden át szerepelhetett a „szocialista közösség” kirakati tárgyaként. Ezzel összefüggésben szinte törvényszerű a kérdés, amelyet

⁷ A szovjet és a magyar vezetők 1965. téli találkozásáról lásd V. A. Krjucskov: *Licsnoje gyelo*. Csasztj pervaja, Moszkva, 1996. 76–79. – Krjucskov 1965-ben az SZKP KB-ban dolgozott a magyar terület vezetőjeként.

⁸ Lásd Soós László: Kádár János utolsó küldeménye Ny. Sz. Hruscsov részére. *Levéltári Szemle*, 1996/3. 42–47.

⁹ V. VOROSILSKIJ: Vengerszkij dnyevnyik. *Iszkusztvo kino*, 1992/4. 145–146. (Megjelent magyarul is a Századvég Kiadó és az 1956-os Intézet kiadásában 1994-ben.)

Woroszylski feltesz: lehetséges, hogy „éppen a felkelés, még ha leverték is, hozta létre hosszabb időre azokat a feltételeket, amelyek közepette a vezetők kevésbé kockázatosnak tartották, ha békés gesztusokat tesznek a népnek, mint ha egyfolytában csak szorítják a prést?”¹⁰

Gomułka egészen másképp fogadta Hruscsov leváltását, mint Kádár. (Az alább közölt dokumentumból világosan kiderül, hogy az 1956. október és 1964. október között eltelt nyolc évben mennyire megváltozott a lengyel vezető politikai arculata.) A szovjet vezetőkkel való találkozóján¹¹ nyoma sincs annak, hogy a Szovjetunióban várható resztalinizációtól tartott volna. Ellenkezőleg. Az az ember, aki 1956 novemberében a lengyelek szemében a nemzeti szuverenitásért és a sztálini örökség ellen folyó harc szimbóluma volt, most szemrehányásokat tett Hruscsov-nak, amiért Lengyelországot az imperialisták karjaiba lökte, és túl sokat foglalkozott Sztálin nyilvános kritizálásával (s ezzel erős fegyvert adott a lengyel ellenzékiek kezébe). Jellemző az is, hogy a LEMP vezetője az Olasz Kommunista Párt vezetőségét megbírálta a „veszélyes likvidátor tendenciákért”, lényegében éppen a sztálini módszerek következetes elítéléséért. Gomułka egyébként itt valószínűleg nem volt teljesen őszinte, meg volt sértve, mert Lengyelország nem kapott meg bizonyos kölcsönöket, tehát gazdasági szempontokat is figyelembe vett.

Gomułka sok olyasmiért is neheztelt Hruscsovra, amit egyébként az októberi plénumon felhozta ellene: kifogásolták következetlen külpolitikáját, nyilvánvalóan kalandor lépéseit (a karibi válság idején), belpolitikai reformjainak átgondolatlanságát. Brezsnyevhez és csapatahoz hasonlóan Gomułka is aggódott amiatt, hogy vajon a Szovjetunióban növekszik-e az „érett szocializmus” adminisztratív-bürokratikus rendszerének hatékonysága, kiszámítható-e alapmechanizmusainak működése (ez igen fontos volt a szövetséges állam vezetőjének).

Az a változás azonban, amely Gomułka nézeteiben 1956 októbere óta bekövetkezett,¹² nem tette őt Moszkva kedvencévé. Brezsnyev, noha a külpolitikában általában számíthatott Gomułkára, nem szerette őt: a len-

¹⁰ Uo.

¹¹ Az SZKP KB Elnöksége október 22-én határozta el a találkozót, amelyet a szovjet–lengyel határ közelében tartottak meg. Szovjet részről L. I. Brezsnyev első titkár, A. N. Koszigin miniszterelnök és J. V. Andropov KB-titkár, lengyel részről Gomułka, Józef Cyrankiewicz (1911–1989) miniszterelnök és Zenon Kliszko (1908–1983) KB-titkár vett részt rajta. A *Pravda* október 26-i száma azt írta, hogy a találkozó „a barátság, a szívélyesség és a teljes nézetazonosság légkörében” folyt le. Az SZKP KB Elnöksége október 27-én elfogadta és jóváhagyta Brezsnyev, Koszigin és Andropov jelentését.

¹² 1956 októberében a LEMP KB VIII. teljes ülésén Gomułka ezeket mondta: „Az SZKP XX. kongresszusa fordulatot hozott az ország életében. A friss, éltető fuvallat hatására megmozdult a párttagság, a munkás-

gyel pártvezér sokszor tett olyan éles és nyers kritikai megjegyzéseket az SZKP-ra, hogy Brezsnyevet egészen kihozta a sodrából. Az 1970. decemberi gdański események aztán jól jöttek Brezsnyevnek, és támogatta a lengyel kommunista elitet a számára és a Kreml számára is egyre kényelmetlenebb lengyel vezető megbuktatásában, akivel soha nem volt bizalmas, jó viszonyban.¹³

*

Az SZKP Központi Bizottságának

Az október 24-i határozatnak megfelelően találkoztunk Gomułka, Cyrankiewicz és Kliszko elvtárssal. Több mint négy órán át beszélgettünk, igen jó légkörben. A lengyel elvtársak is és mi is őszintén kifejtettük véleményünket az SZKP KB októberi teljes ülésén hozott határozatok kapcsán felmerült kérdésekben.

Tájékoztattuk a LEMP vezetőit arról, milyen helyzet alakult ki az utóbbi időben Hruscsov elvtárs elhibázott lépései és tévedései következtében. Elmondtuk, hogy ezt a kérdést az SZKP KB Elnökségének és plenumának ülése is megtárgyalta.¹⁴ Hangsúlyoztuk, hogy az Elnökség és az egész Központi Bizottság teljesen egyetért Hruscsov elvtárs kérdésének megítélésében, és a plenum határozatát a párttagság és a nép teljes mértékben támogatja.¹⁵

Gomułka elvtárs, miután meghallgatott bennünket, így szólt: „Elégedettek vagyunk a KB Hruscsov elvtárssal kapcsolatos határozatával, és azt tökéletesen helyesnek tartjuk. Ami engem illet, éveken át elég szoros kapcsolatban voltam Hruscsov elvtárssal. Gyakran találkoztunk és be-

osztály, az egész társadalom. Az emberek kezdtek kiegyenesedni. A hallgatásra kényszerített gondolkodók kezdtek felocsúdni a hazugság, a torzítás, a képmutatás ámulatából. A merev szövegeket, amelyek a pártfórumokon, a nyilvánosság előtt elhangzottak és a sajtót is megtöltötték, kezdte kiszorítani az élő, alkotó erejű szó. Néha hamis hangok is elhangzottak. De nem ez volt az általános. Széles körben bírálták a múltat: az erőszakosságot, a ferdítéseket, a hibákat, amelyek az élet minden területén megnyilvánultak.” (RGANI F. 5. Op. 30. Gy. 169. L. 126.)

¹³ Lásd P. E. SELESZT: „...*Da nye szugyimi bugyetye*”. *Dnyevnyikovije zapiszi, vozpominanyija cslena Politburo CK KPSZSZ*. Moszkva, 1992. 459–463.

¹⁴ Lásd V. N. Malinyin munkafeljegyzését az október 13–14-i elnökségi ülésről. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. T. 1. 862–872.)

¹⁵ J. V. Akszjutyin, aki jóval később vizsgálódott e kérdésben, arra a következtetésre jutott, hogy a lakosság véleménye megoszlott, sokan a sztálini idők visszajövetelétől tartottak. (J. V. AKSZJUTYIN: *Hruscsovskaja „ottyepel” i obszsesztvennije nasztrojenyija v SZSZSZR 1953–1964 gg.* Moszkva, 2004. 466–475.)

szélgettünk, de arra nem volt lehetőség, hogy a problémákat valóban elvtársi módon megvitassuk. Hruscsov nem szerette, ha ellentmondtak neki, s még elvtársainak véleményét is türelmetlenül fogadta. Valahányszor megpróbáltunk vele olyan kérdéseket megbeszélni, amelyekben nem egyezett a véleményünk, ingerülten és durván reagált.”¹⁶

Már régóta nehezményezték, hogy a szocialista országok nem konzultálnak egymással külpolitikai kérdésekben.¹⁷ Hruscsov elvtárs az összes szocialista ország nevében beszélt, anélkül hogy tanácskozott volna velük, gyakran megváltoztatta a véleményét fontos nemzetközi kérdésekben. És „ez nem valami apróság” – hangsúlyozta Gomułka elvtárs.

„Az elmúlt években a helyzet odáig fajult: komoly nézeteltéréseink támadtak Hruscsov elvtárs ama javaslata kapcsán, hogy kössenek az USA-val egy olyan szerződést az atomfegyverek terjedésének megakadályozásáról, amely nem zavarta volna az amerikaiakat abban, hogy létrehozzák a NATO úgynevezett sokoldalú atomműtőerőit.”¹⁸ Hruscsov elvtárs tudta, hogy ellenezzük ezt. S a legnagyobb csodálkozásunkra mégis azt kérte, támogassuk. Mi persze elmondtuk ellenvetéseinket, s ez nagyon feldühítette Hruscsov elvtársat.”¹⁹

Gomułka elvtárs elmondta, hogy számukra mindig is érthetetlen volt Hruscsov álláspontja a németkérdésben. Nyugat-Németországgal ter-

¹⁶ Hruscsov és Gomułka 1956. október 19-én drámai körülmények közepette ismerkedett meg. Az SZKP Hruscsov vezette delegációja meghívás nélkül megjelent Varsóban, hogy befolyásolja a LEMP KB aznap megnyíló plénumának döntéseit. Hruscsov ott, a repülőtéren szidni kezdte az őt fogadó lengyel vezetőket. Amikor észrevette köztük Gomułkát, megkérdezte Ponomarenko szovjet nagykövettől, ki az. Gomułka meghallotta, s kihívóan mondta: „Gomułka vagyok, akit maguk három évre börtönbe csuktak.” (A. M. OREHOV: *Szovjetszkij Sojuz i Polska v godi „ottjepeli”*: iz isztorii szovjetszko-polszkijh odnosenijj. Moszkva, 2005. 4. fej.) Nem nőtt a két vezető egymás iránti bizalma november 1-jei breszti találkozójukon sem, ahol Gomułka ellenezte a szovjet erők magyarországi beavatkozását. Viszonyuk Gomułka november 15–18. közti moszkvai látogatásakor normalizálódott, mert a szovjetek látták, hogy Lengyelországban ura a helyzetnek, s hitet tett szövetségesi hűsége mellett. Bárhogyan volt is, Hruscsov az emlékirataiban elég pozitívan nyilatkozott Gomułkáról, aki mindig egyenesen beszélt vele. (Ny. Sz. Hruscsov: *Vremja. Ljgvi. Szobitija. Voszpominanija v 4-h Kn. Kn. 3.* Moszkva, 1999.)

¹⁷ Külpolitikai kérdésekről a Varsói Szerződés Szervezetének Politikai Tanácskozó Testületében szoktak konzultálni, elég formális módon, mert Hruscsov nemigen tűrte az ellentmondást. A legélesebb konfliktus 1963–1964-ben zajlott le a román kommunista vezetőkkel, akik nagyobb önállóságra törekedtek, és nem kívántak részt venni a VSZ nagyszabású hadgyakorlatain. Ezután a VSZ konzultációs mechanizmusa gyakorlatilag megbénult.

¹⁸ A NATO sokoldalú atomműtőerejének kifejlesztése egyebek között az NSZK megerősödéséhez vezetett volna, s Franciaország és Nagy-Britannia is ellenezte. Hruscsov viszont lanyhán reagált, miután nem akarta rontani a Szovjetunió és az NSZK javuló viszonyának perspektíváit. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964.* T. 1. 873.) Hruscsov leváltása után a szovjet kormány több jegyzékben tiltakozott a terv ellen; végül is 1969 végén az NSZK aláírta az atomfegyverek terjedését tiltó egyezményt.

¹⁹ A rendelkezésre álló források alapján nem állapítható meg, mikor zajlott le ez a vita.

mészetesen normalizálni kell a viszonyt. De a „második Rapallo” tézisé, amellyel Ny. Sz. Hruscsov többször előhozakodott, nem lehet szó nélkül hagyni.²⁰ Ma ugyanis nincs reális esély arra, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot elszakítsuk a nyugati hatalmaktól, ezért a „második Rapallóról” való beszéd csak dezorientálhatja olyan országok népeit, mint az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia. „Úgy véljük – mondta Gomułka elvtárs –, hogy Hruscsov elvtárs nem látott át a nyugatnémet diplomaták taktikai játékein. Az, hogy kilátásba helyezte, ellátogat az NSZK-ba, előnyös Bonn-nak, nekünk viszont nehézségeket okoz.”²¹ Adzsubej felelőtlen kijelentései még tovább rontottak a helyzeten.”²² Gomułka elvtárs megjegyezte, hogy sok esetben nem is értette, miért utazik Ny. Sz. Hruscsov a kapitalista országokba (Franciaország).²³

Gomułka elvtárs bírálta Ny. Sz. Hruscsov tevékenységét az 1962. évi karibi válság idején is. Kijelentette, hogy a Szovjetunió anélkül telepítette Kubába a rakétáit, hogy előzetesen konzultált volna szövetségeseivel, a többi szocialista országgal. Utóbb Kennedynek sikerült elérnie, hogy Kubából eltávolítsák a szovjet rakétákat,²⁴ s ezáltal a kubai kérdésben gyengült a szocialista országok politikai pozíciója. Nem lehet kizárni – hangsúlyozta Gomułka elvtárs – egy újabb amerikai intervenció lehetőségét Kubában. Nyilvánvaló, hogy még egy ilyen esetben sem szabad megkockáztatni egy atom-világháborút. De akkor hogyan segítsünk Kubának? Milyen álláspontra helyezkedjünk? Szeretnénk világosan látni ebben a kérdésben.

²⁰ 1963. június 12-én az SZKP KB Elnöksége megvitatta a „második Rapallo” tervét – az 1922-ben Rapallóban megkötött szovjet–német szerződés analógiájára, amely akkor a Szovjetunió elleni gazdasági blokádnak megtörését jelentette. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. T. 1. 733.)

²¹ A „második Rapallóból” az NDK és Lengyelország ellenzése miatt nem lett semmi – a lengyelek különösen a két tömböt elválasztó Odera–Neisse-határ megváltoztatásától féltek. Hruscsov utazása is főleg Gomułka tiltakozása miatt maradt el. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. T. 1. 873.; *Novaja i novejszaja isztorija*, 2004/3. 123.)

²² Hruscsov veje, A. I. Adzsubej, az *Izvesztija* főszerkesztője és a párt KB-tagja 1964 júliusában egy újságíró-küldöttség élén az NSZK-ban járt és ott találkozott Erhard kancellárral is. Szereplése nagy visszhangot keltett nyugaton; Lengyelország és az NDK tiltakozott, mert Adzsubej egyebek között állítólag olyasmit is mondott, hogy „Walter Ulbricht nem örökkévaló”. (*Novaja i novejszaja isztorija*, 2004/4. 115.) Hruscsov bűnei között szerepelt, hogy veje nyugati utazásait nem hivatalos diplomáciai tárgyalások folytatására használta fel. (*Iztoricseszij arhiv*, 1993/1. 9.)

²³ Gomułka itt arra céloz, hogy Hruscsov 1960. március–április 3. között de Gaulle meghívására Franciaországban tartózkodott. A leszerelésről és a németkérdésről tárgyaltak. (*Pravda*, 1960. április 3.) Nem világos, mi nem tetszett itt Gomułkának, hiszen 1963 őszén Cyrankiewicz miniszterelnök is Párizsban járt, és hasonló témákat vitattak meg.

²⁴ A kubai válságról lásd A. A. FURSZENKO–T. NAFTALI: *Adszkaja igra. Szekretnaja isztorija Karibszkovo krizisza 1958–1964*. Moszkva, 1999; *Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. T. 1. 617–625.

Mindmáig nem született megegyezés és álláspont olyan fontos kérdésben, mint a nukleáris kísérletek részleges betiltása.²⁵ Viszont Hruscsov elvtárs azzal a javaslattal is teljesen váratlanul állt elő, hogy vegyük föl a Varsói Szerződés Szervezetébe a Mongol Népköztársaságot.²⁶

Gomułka elvtárs részletesen beszélt a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetéről és a Kínához való viszonyról. „Nagyon aggaszt bennünket a kommunista mozgalomban kialakult helyzet és a Kínai Népköztársasággal való nézeteltérés – mondta –; külön levelet írtunk Kína ügyében Hruscsovnak, de ő nem óhajtott átvenni.”²⁷

„Nemrégiben az Amerikai Egyesült Államok bombázta a Vietnami Demokratikus Köztársaság területét.”²⁸ Mi mindannyian elég nyugodtan viszonyultunk ehhez a tényhez. Pedig ez azt jelenti, hogy az USA agressziós céljai érdekében kihasználja a nemzetközi kommunista mozgalomban támadt nehézségeket. Tárgyalásokat kell kezdeni a Kínai Népköztársaság vezetőivel” – mondta Gomułka elvtárs.

„Tudjuk, hogy a kínai vezetők a nacionalizmus útjára csúsztak, de ennek is megvannak az okai. Ha megnézzük, milyen a Kínai Népköztársaság fejlődési perspektívája a következő 10 évre, azt látjuk: nyilvánvalóan nőni fog az ereje, de a kínaiak aligha fognak kalandokba bocsátkozni alapvető nemzetközi ügyekben. El kell érni, hogy a legfontosabb nemzetközi kérdések megoldásában Kína velünk legyen. Hruscsov elvtárs úgy látta, hogy a kínai vezetőkkel nem lehet megegyezésre jutni. Természetesen ma is vannak nézeteltéréseink a KNK vezetésével,²⁹ de az adott helyzetben ezek nem olyan élesek, mint korábban.³⁰ Nem

²⁵ 1963. augusztus 5-én Moszkvában aláírták azt a megállapodást, amely megtiltotta az atomfegyver-kísérleteket a légkörben, a világűrben és a tenger alatt. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964. T. 1. 734.*)

²⁶ Hruscsov 1963-ban támogatta Mongólia kérését, hogy vegyék föl a VSZ-be, de az európai tagországok ebbe nem mentek bele. (*Centralno-Vosztocsnaja Jeropa vo vtoroj polovinye XX. veka. T. 1. Sztanovlenyije realnovo szocializma 1945–1965. Moszkva, 381.*)

²⁷ Gomułka levelét nem találtam meg. A tárgyalásokról lásd *Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964. T. 1. 780.*; a szovjet–kínai viszonyról B. T. Kulik: *Szovjetszko–kitajszkij raszkol: pricsini i poszledsztvija. Moszkva, 2000.*

²⁸ Amerikai hadihajók 1964. augusztus 2-án a Tonkini-öbölben bombázták Észak-Vietnam területét, majd támadást indítottak az ország ellen, amelyet a Szovjetunió segített. Céljuk dél-vietnami pozícióik megőrzése volt.

²⁹ Ez leegyszerűsített megfogalmazás. Hruscsov álláspontja e kérdésben következetlen volt, s ez hatott a Szovjetunió politikájára is. 1963 elején például a kompromisszum keresése dominált, majd ezt időről időre a vita éleződése váltotta föl. A kínaiak pedig nem akarták enyhíteni a sajtópolémiát, mondván, hogy az ilyen harc nem követel emberáldozatot. (*Pravda, 1964. szeptember 2.*)

³⁰ A KNK azt remélte, hogy a „revizionista” Hruscsov menesztése után „keményedni” fog a szovjet politika az USA-val szemben. Ezért elfogadta képviselőinek moszkvai meghívását. A szovjetek kiváó álláspontonra helyezkedtek, s beszüntették a Kína elleni sajtótámadásokat.

kell ismét nyilvános vitába bocsátkozni velük. Meg kell találni a módját, hogy közvetlen tárgyalásokat kezdjünk, akár legfelsőbb szinten is. Megfelelő módon ki kell puhatolni, van-e lehetőség egy ilyen találkozóra, utána kell nézni, mi foglalkoztatja jelenleg a kínai vezetőket. Mao Ce-tung aligha akar külföldre látogatni. Az SZKP vezetőinek pekingi látogatását viszont a világ félreérthetné. A kérdésnek tehát ezt az oldalát is végig kell gondolni.”³¹

Gomułka elvtárs hangsúlyozta azt is, hogy a KNK vezetőivel való találkozó előtt tanácskozni kell a többi testvérpárttal, mindenekelőtt az európai szocialista országok pártaival.³²

Gomułka elvtárs a testvérpártok tanácskozásáról és a Szerkesztőbizottság közelgő üléséről szólva megjegyezte, hogy ezeket a kérdéseket a jelenlegi helyzettel összefüggésben kell mérlegelni. Emlékeztetett rá, hogy a Szerkesztőbizottságban korábban 26 párt képviselői vettek részt, ám közülük öt most nem hajlandó bekapcsolódni a munkába. Mi a magunk részéről kijelentettük, hogy az SZKP véleménye szerint a bizottságnak december 15-én munkához kell látnia, ahogy abban megállapodtunk.³³

A lengyel elvtársak olyan kérdéseket is érintettek, mint a Szovjetunió és Lengyelország közötti gazdasági együttműködés. Mint mondták, a LEMP KB levelet fogalmazott Hruscsov elvtársnak, s ebben egyenesen feltette a kérdést: mit akarnak Lengyelországtól, milyen úton haladjon?³⁴ Lengyelország arra törekszik, hogy enyhítse az USA-tól való függését, s kevesebb hitelt, gabonát és egyéb segítséget fogadjon el tőle.³⁵ Hruscsov

³¹ Az SZKP KB 1964. októberi plénumán tartott beszédében M. A. Szuszlov a nemzetközi kommunista mozgalom bomlasztásával vádolta Kínát, de azt is mondta, hogy „tisztá lappal” indulva kell rendezni a viszonyt. A két fél közeledését azonban megghiúsította egy incidens. Csou En-laj vezetésével november elején kínai delegáció érkezett Moszkvába az 1917. évi forradalom 47. évfordulójának megünneplésére. A fogadáson, újságírók előtt, R. J. Malinovszkij azt mondta: „semmilyen Maónak és Hruscsovoknak” nem engedik megzavarni a szovjet–kínai viszonyt. Ezt a kínaiak „provokációnak és sértésnek” fogták föl.

³² Csou En-laj meghívását az október 29-i elnökségi ülésen határozták el, s előtte telefonon és rejtjelezett táviratokban konzultáltak a testvérpártok vezetőivel.

³³ Az SZKP 1964. kora nyarán javasolta: hívják össze a testvérpártok 26 képviselőjét, akik a kommunista és munkáspártok 1960. évi nagy tanácskozásának Szerkesztőbizottságát alkották, hogy megszervezzenek egy újabb nagy találkozót. Több kommunista párt habozott, Kína, Korea, Albánia és Japán pártja pedig Hruscsov leváltása után sem akart részt venni a munkában. A Szerkesztőbizottság tanácskozásából végül is az lett, hogy 1965. március 1–5. között Moszkvában összeült a kommunista és munkáspártok 18 képviselője, és elhatározta egy nagy párttalálkozó összehívását 1969-re.

³⁴ A dokumentumot nem találtam meg.

³⁵ 1964-ben Lengyelország exportjából a Szovjetunió 34, importjából 31%-kal részesült, míg az USA 2,6, illetve 5,5%-kal. (*Jezsegodnyik BSZE*, 1965. 332.)

elvtárs viszont többször is így beszélt a lengyeleknek: „Miért kértek gazdasági segítséget a Szovjetuniótól? Fogadjátok el tőlük!”³⁶

Gomułka elvtárs elismerte, hogy az amerikai kölcsönök elfogadása hatással van Lengyelország politikájára, „megköti a kezét” az amerikai imperializmus elleni harcban. „Ne lökjenek bennünket az imperialisták karmai közé” – mondta.

Gomułka elvtárs érintette a Hruscsov elvtárs által elkövetett belpolitikai hibákat is. Mint mondta, a lengyel barátok régóta nagy kételyekkel fogadták az olyan intézkedéseket, mint a területi bizottságok felosztása,³⁷ a mezőgazdaság irányításában született ellentmondásos utasítások,³⁸ s kifogásolták, hogy tanácsokat adott sok olyan területen, amelyeket nem is ismert.

„Nekünk távolról sem tetszett minden, amit Hruscsov elvtárs nyilvánosan mondott Sztálinról. Nem vagyunk biztosak benne, hogy ezt a kérdést az SZKP XXII. kongresszusán napirendre kellett tűzni. Hiba volt Sztálingrádot átkeresztelni Volgográdnak.³⁹ A Szovjetunióban – tette hozzá – sok olyan káros könyv jelent meg, mint például Szolzsenyicin művei, amelyek árnyékot vetnek a szovjet rendre.⁴⁰ Az ilyesfajta irodalom megnehezítette a helyzetet Lengyelországban is, lángra lobbantotta az amúgy is meglevő oroszellenességet.”

Gomułka szerint már az is kárt okozott a nemzetközi kommunista mozgalomnak, ahogy Sztálin nimbuszát megtépázták. Jó példa erre az Olasz Kommunista Párt, amelyben veszélyes likvidátor tendenciák tapasztalhatók. A nyugati propaganda, az SZKP KB plénumának határozataira hivatkozva, azt harsogja, hogy más országok kommunista pártjai nem számíthatnak többé az SZKP-ra. Világos, hogy a szocialista tábor és a nemzetközi kommunista mozgalom szétesésével számolnak. S ebben

³⁶ A Szovjetunió akkor tanácsolta, hogy forduljanak a nyugati országokhoz, ha valamit nem tudott vagy nem akart szállítani – például mézet, amit aranyért szerzett be. (*Centralno Vosztocsnaja Jevropa vo vtoroj polovinye XX. veka*. T. 1. 384.)

³⁷ Az SZKP KB 1962. évi teljes ülése Hruscsov javaslatára olyan határozatot hozott, hogy a körzeti és a területi pártszervezeteket a termelési elv alapján ipariakra és mezőgazdaságiakra osztják föl. Az 1964. novemberi plénumon visszaállították az eredeti helyzetet. (Kak sznyimali Ny. Sz. Hruscsova. Matyeriali plenuma CK KPSZS. Oktjabr 1964. g. *Isztoriceszkij arhiv*, 1993/1. 12.)

³⁸ Hruscsov kapkodó, szélsőséges, hozzá nem értő intézkedései (például kukoricatermesztés az arhangelszki területen) csaknem szétzilálták a mezőgazdaságot. 1963-ban külföldről kellett gabonát vásárolni, s ez hihetetlenül megalázó volt Hruscsovnak, aki mezőgazdasági szakértőnek képzelte magát. (Dzson Hoszking: *Isztorija Szovjetszkovo Szojuza 1917–1991*. Moszkva, 1994. 370–371.)

³⁹ Ez az SZKP XXII. kongresszusán, 1961 októberében történt.

⁴⁰ A. I. Szolzsenyicin *Ivan Gyenyisovics egy napja* című művéről van szó, amely 1962-ben jelent meg a *Novij Mir* folyóiratban (1963-ban magyarul is).

a helyzetben az Olasz Kommunista Párt lehetségesnek tartja, hogy olyan álláspontot foglaljon el, amellyel csak tápot ad az ellenséges propagandának.⁴¹

Gomułka elvtárs még azt is mondta, helyesnek tartja a döntést, hogy nem indítanak széles körű, nyilvános kampányt Ny. Sz. Hruscsov bírálata, ahogyan a XX. kongresszus után Sztálinnal kapcsolatban tették.⁴²

A találkozón jelen lévő Cyrankiewicz és Kliszko többször is szót kapott, s ilyenkor teljes egyetértésüket hangoztatták mindazzal, amit Gomułka elvtárs mondott. A beszélgetés végén a lengyel elvtársak javasolták: az SZKP vezetői folytassanak kétoldali megbeszéléseket a többi testvérpárt vezetőivel is, majd tartsák meg a Varsói Szerződés Szervezetéhez tartozó országok pártvezetőinek nem hivatalos találkozóját. Ezen a találkozón megbeszélhetnék, hogyan lehetne erősíteni a szocialista tábor és a kommunista világmozgalom egységét, s tárgyalhatnának a Kínával való viszonyról is.⁴³

A lengyel elvtársak melegen megköszönték, hogy találkozhattak velünk, és nagyon kielégítőnek érezték a megbeszélést.

1964. október 27.

Leonyid Brezsnyev

Alekszej Koszigin

Jurij Andropov

Fordította: Moharos Éva

⁴¹ Az Olasz Kommunista Párt a sajtóban is bírálta Hruscsov leváltásának módját, azt, hogy a nyilvánosság kizárásával hozták meg egy ilyen fontos döntést. Enrico Berlinguer november elején Moszkvába látogatott, s aggodalmát fejezte ki a sztálini módszerekhez való visszatérés veszélye miatt. (J. B. URBAN: *Moscow and the Italian Communist Party. From Togliatti to Berlinguer*. Connel University Press, Ithaca–London, 1986.)

⁴² A Gomułkaval való találkozást előkészítő elnökségi ülésen úgy döntöttek, hogy tartózkodnak a „személyi kultusz” témájának forszírozásától. (*Prezidium CK KPSZSZ 1954–1964*. T. 1. 873.)

⁴³ 1964. november első felében, a forradalom 47. évfordulójának ünneplése időszakában Moszkvában sorra fogadták a szocialista országok vezetőit. 1965. januárban Varsóban lezajlott a VSZ Politikai Tanácsadó Testületének ülése, 1965. január 28.–február 5. között pedig Prágában a KGST-tagországok tanácskoztak.